

Grote kwesties

Een bedenking over 'Grote kwesties' als opwarmertje

Grote kwesties? Al enige jaren onderhoud ik u (en plezier ik mijzelf) nu en dan met een verslag van mijn recente leeservaring. Recente leeservaring inderdaad, want vooral geïnspireerd door iets dat mij in de loop van de vorige weken of maanden is overkomen, al lardeer ik die verslagen meestal met een of andere verwijzing naar dingen die al veel langer op mijn boekenplank staan en waarvan ik vrees dat ze ten onrechte riskeren in het grote vergeetboek terecht te komen. Inzichten die een belangrijke bijdrage leverden aan de manier waarop wij vandaag naar de wereld of een onderdeel ervan kijken, maar waarvan de rijkdom nogal eens uit het blikveld verdwijnt wanneer men zich enkel baseert op de in de tekstboeken of de door de overlevering gecodificeerde versies.

Grote kwesties is de hoofding waaronder die verslagen verschenen en ik ben er ook wel van overtuigd dat de meeste publicaties die erin ter sprake komen inderdaad wel met een of andere grote kwestie vandoen hebben. Al kan men zich uiteraard de vraag stellen of de beperking tot zaken die met 'werk en inkomen in de brede zin' te maken hebben, wel toelaat om de echte grote kwesties – opwarming van de aarde? vluchtelingen? euthanasie? terrorisme? – aan te raken.

Maar toch. Geregeld vroeg ik mij de vorige jaren af of die hoofding wel gerechtvaardigd was en of ik er het bijltje niet beter zou bij neerleggen. Is deze hoofding niet te aanmatigend? En is iemand wel geïnteresseerd in dit soort schrijfsels? En vooral: wie heeft nog de kennis en het overzicht om zich echt met grote kwesties bezig te houden, er op een oriëntelijke wijze over te berichten en er een eventueel oordeel over te vellen?

Grote kwesties zijn immers meestal kwesties die al lang meegaan en dus enige historische diepgang vereisen of uitleg over hoe het groeide. Meestal ook kwesties waar verschillende disciplines elk een eigen bijdrage kunnen leveren of een ander licht op werpen. Niet iets wat men binnen een beperkt bestek uit de doeken kan doen. Wetenschappelijke artikels voldoen niet echt aan deze vereiste. Zeker niet in het format waarin men ze tegenwoordig standaard aan de vakbladen moet leveren. Ik kan me trouwens niet van de indruk ontdoen dat het steeds erger wordt en dat vakbladen vroeger veel minder als een keurslijf optraden, maar geregeld artikels bevatten die wel de kern van een grote kwestie vatten, zonder evenwel omwille van de beperkingen in lengte al het materiaal te kunnen leveren dat nodig is om het hele verhaal te stofferen.

Een andere belangrijke karakteristiek van grote kwesties lijkt mij dat de beoordeling ervan meestal niet eenduidig is en dus leidt tot controverse. Daarom ook dat de vereiste dat diagnoses en remedies 'evidence-based' moeten zijn, mij in het geval van grote kwesties naast de kwestie lijkt, wegens onmogelijk te vervullen. Jaren geleden hoorde ik de Nederlandse auteur Harry Mulisch een goed boek of, meer algemeen, een goed kunstwerk omschrijven als een gat. Een leemte die elke lezer op een eigen manier kan invullen. Ware dat niet het geval, zei Mulisch, dan zou een boek of kunstwerk nooit een brede groep mensen kunnen beroeren en de tijd waarin het gecreëerd wordt overleven. Grote kwesties hebben iets gelijkaardigs, lijkt mij. Hoezeer men de beoordeling ervan enkel zou willen baseren op het geheel van wat we erover weten op basis van wetenschappelijk onderzoek, er blijven altijd wel wat leemtes en dus enige vrijheidsgraden die aanleiding geven tot verschillende interpretaties ... en dan laat ik de ethische component bij de beoordeling van grote kwesties nog buiten

beschouwing. Het geheel van verhalen over een grote kwestie is daarom noodzakelijk meerstemmig en dus is er naast de dominerende visie ook altijd en onvermijdelijk heterodoxie en tegenspraak. En dus plaats voor 'believers' en 'non-believers', zo u wil.

Ongelijkheid ... en wat er eventueel aan te doen valt

Een van de grote kwesties die zich recent heel uitdrukkelijk weer op de agenda plaatste, is ongelijkheid. De verdienste van Thomas Piketty, zegt u? Klopt wellicht. Al weet u, neem ik aan, dat er op het theoretische kader van *Le capital au XXIème siècle* wel wat aan te merken valt. Veel te neoklassiek volgens sommigen, gebrekkige conceptualisering van de notie 'kapitaal' volgens anderen, geen echt verband tussen de indrukwekkende hoeveelheid gegevens en de aanbevolen radicale ingrepen volgens nog anderen. Ik moet daar hier niet verder over uitweiden. Mits een beetje zoeken levert het web u voldoende stof voor uren lectuur en discussie. Niettemin, en spijts alle kritiek en mogelijke mankementen van de analyse, een boek dat alles bezit om als 'aanbrenger' van een grote kwestie geprezen en herinnerd te worden. Veel historisch besef, erg veel feitenmateriaal en bovendien ook de nodige dosis visie en ethische verantwoording. En uiteraard ook de nodige controversie oproepend.

Een vraag waar ik nu al een tijdje mee rond loop, is of uiteindelijk zal blijken dat *Le capital au XXIème siècle* meer tweewegbracht dan een hype. U weet wel: 'ongelijkheid' voor een tijdje opgedrongen aan de aandacht van het brede publiek en de beleidsmakers, maar op langere termijn zonder erg veel invloed op de feitelijke gang van zaken.

Waarom deze twijfel, vraagt u zich misschien af. Wel, omdat ik redelijk verbaasd ben over het uitblijven van aandacht voor een boek dat begin dit jaar verscheen. Gezien de hype rond Piketty verwachtte ik dat commentatoren het redelijk snel zouden oppikken. Maar niet dus. Ik kan het natuurlijk gemist hebben. Maar voorlopig – ik schrijf dit ergens in het midden van de zomervakantie – zag ik slechts één keer iets dat de aandacht op dit boek vestigde: een interview met de auteur in een van onze kranten. Voor de rest geen indicatie dat iemand

in de Vlaamse media of in het beleid *Inequality. What can be done?* (Harvard University Press) heeft opgemerkt. Problematische vaststelling. Want wat mij betreft, plaatst men het best op het lijstje met verplichte lectuur dat men oplegt – pleonasme, ik weet het – aan elke beleidsmaker, onderzoeker of student die van ver of dichtbij op een of andere manier met ongelijkheid te maken heeft.

Een eerste reden waarom ik u dit boek zonder enig voorbehoud durf aan te bevelen is de auteur. Tony Atkinson is zonder twijfel een van de grote, zo niet de grootste autoriteit op het vlak van ongelijkheid. Zijn artikel 'The Measurement of Inequality' (in *Journal of Economic Theory*, vol.2 (1970), pp. 244-263) is een klassieker sinds de publicatie ervan en introduceerde wat vandaag in de literatuur bekend staat als de Atkinson-index. Stellen dat hij met *The Economics of Inequality* (Clarendon Press, 1975) de basis legde voor de economische studie van ongelijkheid, een domein dat hij in de eerstvolgende jaren nagenoeg eigenhandig verder uitbouwde, vormt slechts een kleine overdrijving. Laat mij uit zijn lange lijst publicaties ook nog even herinneren aan de samen met Joseph Stiglitz geschreven klassieker, *Lectures on Public Economics* (McGrawHill, 1980) en aan *Public Economics in Action. The Basic Income/Flat Tax Proposal* (Clarendon Press, 1995). Voeg daaraan toe dat Atkinson de mentor was van Piketty en een drijvende kracht achter het onderzoekprogramma waarvan *Le capital au XXIème siècle* het meest spectaculaire en zichtbare resultaat is, en u heeft een bijna volledig beeld van de man. Bijna volledig, want wie ooit persoonlijk contact had met Tony Atkinson, is wellicht nog het meest onder de indruk van zijn minzaamheid, bescheidenheid en beschikbaarheid voor advies en hulp.

Nobelprijsmateriaal denk ik al vele jaren. Niet dus, spijtig genoeg. Wellicht omdat 'ongelijkheid' niet echt goed spoort met de modellen die men in de doorsnee economische praktijk hanteert en daardoor wat uit het blikveld van de discipline verdwijnt. Maar vermoedelijk ook omdat Tony Atkinson – zelfs Tony Atkinson – beleidsmatig toch wel een beetje te 'links' en 'te weinig mainstream' was voor wie tot een tijdje geleden de lakens uitdeelde binnen het comité dat de prijs van de Bank van Zweden uitdeelt. Nu, de man leeft nog. Alle kansen zijn nog niet verkeken. Alhoewel, want *Inequality.*

What can be done? bevestigt vermoedelijk alleen maar deze twee stigmata.

Het boek zelf dan. Iets meer dan driehonderd bladzijden, glossarium, voetnoten en index niet meege-rekend. Zoals het tweede deel van de titel duidelijk maakt, ligt de nadruk op *What can be done?* "This book has been written in an attempt to answer the question, If we wish to reduce the extent of inequality, how can this be done?" (p. 301). Let wel: verminderen van ongelijkheid, niet volledig wegwerken van ongelijkheid. "..., I am not seeking a transcendental solution. I shall not discuss the question of the ultimate just allocation..." (p. 125). "The aim is to outline ways forward, not the final destination. I have not sought to describe an ultimately desirable state of our society; this book is not an exercise in utopianism. Rather, it indicates directions of movement for those who are concerned with reducing inequality." Bovendien vertrekt Atkinson van de bestaande maatschappelijke toestand. Hij citeert op dit punt met grote instemming uit de eerste redevoering van Woodrow Wilson als president van de VS in 1913: "... we shall deal with our economic system as it is and as it may be modified, not as it might be if we had a clean sheet of paper to write upon." (p. 301)

Het belangrijkste deel van het boek zijn de pakweg honderdtwintig bladzijden (pp. 115-239) waarin Atkinson vijftien beleidsingrepen formuleert tegen de achtergrond van een analyse van belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen. Gezamenlijk vormen ze een pakket aan maatregelen, zegt Atkinson, dat eens ingevoerd een significante stap zet in de richting van een vermindering van de ongelijkheid. Al belet niets dat elk van de maatregelen apart ook al een zinvolle ingreep zou betekenen. In die zin is het geen pakket dat als geheel te nemen of te laten is. Voorafgaand aan de behandeling van dit hervormingsprogramma bespreekt Atkinson in drie hoofdstukken waarom de huidige ongelijkheid volgens hem te groot is, wat men kan leren van de geschiedenis, ofwel van het beleid zoals het in het verleden gevoerd is, en waarom een economische studie van ongelijkheid ook oog moet hebben voor de band met, onder andere, de arbeidsmarkt, ontwikkelingen op het vlak van technologie en de werking van kapitaalmarkten. In het derde en laatste deel van het boek bespreekt Atkinson kritisch drie mogelijke tegenargumenten: minder ongelijkheid

leidt tot een minder efficiënte economie, een globaliserende economie maakt ongelijkheidsbestrijding in één land onmogelijk en het geheel aan maatregelen is in budgettair moeilijke tijden onbetaalbaar. De hoofdstukken van deze beide delen brengen een erg leesbare synthese van het essentiële dat de literatuur de vorige decennia heeft opgebracht.

Het tweede en belangrijkste deel van het boek presenteert zich in eerste instantie als een lijst van hervormingsvoorstellen. *Inequality. What can be done?* krijgt daardoor een operationeel karakter, wat mogelijk een handicap kan betekenen voor de bredere verspreiding en het blijvend karakter ervan. Wie zijn aandacht richt op het direct bruikbare, riskeert het boek een gelijkaardig lot te doen ondergaan als dat van de meeste werken van G.D.H. Cole, leidinggevende figuur van de (vernieuwde) Fabian society in de jaren 1930 en medeoprichter van Nuffield College, het college waar Tony Atkinson lange tijd als Warden fungeerde. Ten onrechte. Wie ietwat zorgvuldig leest, zal merken dat elk van de hervormingsvoorstellen aanleiding geeft tot de bespreking van principes en uitgangspunten die het voorstel schragen en die een meer universele draagwijdte hebben dan de voorbeelden uit de Angelsaksische wereld doen vermoeden of vrezen.

Het meest belangrijke uitgangspunt is wellicht dat enkel inzetten op 'herverdeling' niet voldoet om ongelijkheid ernstig aan te pakken. Zonder ingrepen in de manier waarop de primaire inkomensverdeling vorm krijgt, komen we er niet, zegt Atkinson. Vandaar dat hij uitvoerig stilstaat bij de rol van kapitaalmarkten en de werking van de arbeidsmarkt. Vandaar ook dat hij pleit voor een herstel van collectieve onderhandelingen, de herwaardering van de rol van de vakbonden en een serieuze ingreep in de organisatie van erfenissen, of dat hij adviseert dat de overheid beter objectieven zou stellen in termen van een minimale onvrijwillige werkloosheid dan in termen van een maximale tewerkstelling (of werkzaamheid, zoals wij in Vlaanderen plegen te zeggen). Een tweede belangrijk uitgangspunt is dat een visie die economische en sociale systemen integreert de basis moet vormen voor het bestrijden van ongelijkheid. Het domste wat men kan doen, zegt Atkinson, is 'ongelijkheid' opsluiten in een apart ministerie. "One important lesson is that action needs to be taken across the whole range of government. Policy to combat inequality and

poverty cannot be delegated to one ministry, or to one directorate of the European Commission, or to one agency of the United Nations.“ (p. 306)

Een goed voorbeeld van deze interdependentie van beleidsdomeinen is het pensioendossier. Tony Atkinson pleit zeer sterk voor een herwaardering en versterking van door de overheid gegarandeerde pensioenen – zeg maar ‘state pension’ in de UK, de eerste pijler bij ons. Een van de redenen is de band tussen pensioenbeleid en de werking van kapitaalmarkten. “The scaling back of state pensions in recent decades has led to the growth of private pension funds that now hold a large fraction of corporate shares. This in turn has led, paradoxically, to a greater emphasis on short-term profitability. I say ‘paradoxically’ because the pension funds are by definition concerned with long-term savings. It is, however, the nature of competition in this market that the primary concern of fund managers is the immediate investment performance.” Maar dit is niet het enige aspect dat in deze kwestie voor Atkinson van belang is. Aanspraak kunnen maken op iets, betekent in wezen ook erover kunnen beschikken in de dubbele betekenis van het woord, aldus Atkinson. “The economy has to be seen, not only as a pattern of income flows, but also in terms of the location of control.” (p.103) Welnu, dat hoort ook zo te zijn in het geval van de pensioenen. “The objectives of pension funds matter on account of the relation between ownership and control... The pension funds belong, indirectly, to current and future pensioners, but control is vested in the fund managers whose time horizons are shorter. It is the fund managers who vote. The renewal of state pensions, to the extent that it reduces reliance on private pensions, may reduce the emphasis on short-term returns and allow firms to invest in expansion and growth. In the same way, establishment of a state-owned investment fund, holding minority shares in key companies, can also work towards ensuring that investment decisions become less short-term. (...) Changes in one part of the policy area – pension policy – have implications for industrial policy.” (pp. 257-258)

Daarnaast bevat Atkinsons pakket beleidsmaatregelen elementen als een terugkeer naar een sociale zekerheid gebaseerd op het verzekeringsprincipe en weg van vormen van middelenonderzoek, een cruciale rol voor een basisinkomen voor kinderen,

de invoering van een ‘erfrecht’ (of de ter beschikkingstelling van een bepaald kapitaal) bij het bereiken van de volwassenheid, een duidelijke progressieve belastingstructuur en een vennootschapsbelasting (“The rationale for a tax on corporations is not simply that they act as a collective agent for the personal income tax, but also that corporate status conveys privileges, particularly that of limited liability. ... More generally, corporations benefit from the infrastructure of the countries in which they sell...”, p. 204). Het voorstel om op het niveau van Europa een participatie-inkomen in te voeren, verdient een aparte vermelding. Zoiets zou een aparte dynamiek kunnen betekenen voor een sociaal Europa en een belangrijk signaal geven aan de Europese burgers, zegt Atkinson, en het zou bovendien een nieuwe start betekenen en de discussie over welk bestaand systeem nu als model moet dienen achterwege laten.

Inequality. What can be done? stelt Atkinson, in de inleiding van het boek, is het resultaat van jarenlang onderzoek en reflecties over ongelijkheid. Wat een carrière van 45 jaar kan opbrengen, kan men vaststellen als men *Inequality* vergelijkt met het boek waarmee hij zijn academische loopbaan begon. *Poverty in Britain and the Reform of Social Security* (Cambridge University Press, 1969) verschilt qua intentie niet zo veel van het jongste boek. Het evalueerde de verschillende voorstellen ter hervorming van de sociale zekerheid die in die periode in Groot-Brittannië de ronde deden. Het belangrijkste verschil is de toonaard. In 1969 was de toonaard hoofdzakelijk ‘diagnostiserend’; in 2015 is er naast de diagnose ook een voorstel tot remediëring. Populair gezegd: Atkinson steekt hier zijn nek uit. De beste illustratie van dit verschil is wellicht de behandeling van de voorstellen tot invoering van een ‘social dividend’ of ‘basisinkomen’, een idee waarvan de mentor van Tony Atkinson, Nobelprijswinnaar James Meade, zich een groot voorstander toonde. In *Poverty in Britain* krijgen deze voorstellen een uitvoerige, maar neutrale behandeling; in *Inequality* is de behandeling beperkt, maar spreekt hij zich expliciet uit tegen de invoering van een echt universeel en onvoorwaardelijk basisinkomen voor volwassenen.

Een ander verschil tussen beide werken is dat Tony Atkinson in *Inequality* op verschillende plaatsen kritische kanttekeningen plaatst bij de huidige

beoefening van de economische wetenschap. Een eerste en belangrijke opmerking is dat men 'ongelijkheid' niet mag zien als een apart onderzoeksdomein. "... the analysis of inequality has to be centrally engaged with the economic mainstream and not hived off into a separate compartment." (p.258). Maar uit verschillende opmerkingen valt op te maken dat zijn kritiek veel dieper gaat.

Tijdens mijn studies in Cambridge, England, en Cambridge, Massachusetts leerde men mij, zegt Atkinson, dat ik bij het bestuderen van een beleidsmaatregel of een economische hervorming moest vragen: "Wie wint en wie verliest?". Deze vraag mis ik vandaag veel te veel in de media en de beleidsdiscussie, gaat hij verder. Erger, vele economische modellen laten zelfs niet toe om deze vraag te stellen, laat staan ze te beantwoorden. Vandaar de noodzaak om te benadrukken dat het verdelingsvraagstuk tot de kern van de analyses moet behoren. "This is not a fashionable position amongst economists, but one that is, I believe, essential, not only to provide an understanding of inequality but also to explain the working of the economy and to tackle the major policy challenges facing us today. It makes little sense to posit that the world consists of identical people with the same resources and interests if we are confronting problems of restoring fiscal balance, of ageing populations, of climate change or of international imbalances. Consideration of the distributional dimension is necessary if we are to relate the big numbers of economic policy – such as GDP – to the real-life experience of individual citizens." (pp. 301-302).

Het hoofdstuk waarin Atkinson probeert te weerleggen dat meer gelijkheid noodzakelijk negatief inwerkt op economische efficiëntie, vormt een goede illustratie voor deze nood aan een alternatieve economische analyse. Neem nu, zegt Atkinson, de doorsnee-analyse van het effect van werkloosheidsuitkeringen. "The standard economic textbook analysis... concludes that the payment of unemployment benefits is one of the causes of high unemployment, the argument being that the existence of the safety net leads people to spend longer searching for a job, to turn down job offers, and to be more willing to risk losing their job through shirking." (p. 253). Maar deze analyse is meestal gebaseerd op de veronderstelling dat men uitkeringen betaalt ongezien de reden van de werkloosheid,

dat er geen bijdragencondities gesteld zijn, dat er geen voorwaarden gesteld zijn inzake zoekgedrag of beschikbaarheid voor de arbeidsmarkt, dat er geen straf is voor het niet aanvaarden van jobaanbiedingen, dat de uitkering tot in de eeuwigheid betaald wordt en dat noch de uitkeringsgerechtigdheid noch de hoogte van de uitkering beïnvloed wordt door het inkomen van een ander lid van het gezin of het niveau van het gezinsvermogen. De realiteit is duidelijk anders. "All these institutional conditions are familiar to those who have been unemployed, but they are absent from the usual economic analysis. Does this matter? The short answer is 'yes'." (pp. 253-254).

Inequality. What can be done? is een boek gevoed met 45 jaar onderzoekservaring, kennis van beleidsvoering en levenswijsheid. Het bevat het intellectuele testament van een maatschappelijk gedreven en ethisch ingestelde wetenschapper. Het is het resultaat van een carrière die – en al klinkt het wat melig – als voorbeeld kan dienen voor alle sociale wetenschappers (uitgebreid tot de economen, zelfs als ze zich niet als sociale wetenschappers zouden zien). Binnen dit bestek recht doen aan de rijkdom van ideeën die men erin vindt, is onmogelijk. Dus: boek kopen en zelf lezen, zou ik zeggen. Hopelijk hebt u na het voorgaande voldoende appetijt gekregen om eraan te beginnen. Trouwens, met de aankoop ervan verricht u tegelijk ook een goede daad. Want tot 2020 gaan alle royalties naar Oxfam, Tools for Self Reliance, Emmaus UK en de Quaker Housing Trust.

Maar laat me tot slot nog even ingaan op de oproep tot individuele verantwoordelijkheid, waarmee Tony Atkinson zijn boek afsluit. Ik kan niet aanvaarden, schrijft hij, dat ongelijkheid en zeker de toename ervan, onafwendbaar is. Ongelijkheid is niet het product van krachten waar we geen controle over hebben. Regeringen, bedrijven, vakbonden, consumentenorganisaties en wijzelf als individuen kunnen stappen zetten die het huidige niveau van ongelijkheid verminderen. Dit boek, zo gaat hij verder, is niet enkel voor regeringen bedoeld. Want het zijn de individuen die uiteindelijk zullen bepalen of de voorstellen die ik doe, zullen uitgevoerd worden en hoe.

"They will do so indirectly in their capacity as voters, and – perhaps today more importantly – as

lobbyists through campaign groups and social media, acting as countervailing power to the paid members of the lobbying profession. Sending the email to your elected representative makes a difference. But individuals can influence the extent of inequality in our society directly by their own actions as consumers, as savers, as investors, as workers, or as employers. This is most evident in terms of individual philanthropy, where transfers of resources not only are valuable in themselves but also provide a powerful signal of what we should like to see done by are governments. But, as I have stressed in the case of governments, transfers are only part of the story. Consumers make a difference by buying from suppliers who are paying a living wage, or whose products are fair trade. Individuals, acting on their own or collectively, make a difference by supporting local shops and enterprises. Savers can ask about the salary policy pursued by their shareholder-owned bank; they can transfer their funds to a mutual organization. (...) In our economic lives, as well in our personal lives, we make many ethical decisions, and – taken together – our decisions can make a contribution to reducing the extent of inequality. I hope that this book has helped readers see how this can be come about.” (p. 308).

En ten slotte nog dit: in *Economics of Inequality* (1975) waarschuwde Tony Atkinson dat zijn pleidooi voor meer empirische kennis erop gericht was om de aandacht van wetenschappers en beleidvoerders te richten op die aspecten van de verdeling die echt belangrijk zijn. Het is gemakkelijk, schreef hij, om vooral aan de hoge kant van de inkomensverdeling te wijzen op opvallende, zelfs exotische, maar niettemin relatief onbelangrijke karakteristieken. “Reference was made to the allowance for members of the House of Lords, and the high earnings of singers, film stars, and sportsmen probably come in the same category. In this book, the main focus has been on aspects of the distribution which affect a larger number of people or substantial amounts of income and wealth.” (p.258). Dezelfde ingesteldheid kenmerkt ook zijn jongste boek. In tegenstelling tot *Le capital au XXIème siècle*, dat globaal genomen vooral de explosie van de hoge inkomens en vermogens illustreert, focust *Inequality. What can be done?* op maatregelen die een groter aantal mensen treffen en ongelijkheid indijken door de situatie aan de onderkant van de inkomensverdeling te verbeteren.

Waarom werd het boek van Piketty voorwerp van een hype en is er weinig aandacht voor het boek van Atkinson, vroeg Janet Gornick, directeur van het LIS Data Center, op 1 mei 2015 tijdens een discussie aan de City University of New York aan de Nobelprijswinnaars Bob Solow en Paul Krugman. Antwoord van Bob Solow: “It shows that in their critique of inequality, people are more driven by envy than by compassion.” Waarvan akte.

Ter overweging even een kort tussendoortje over schuld en boete

Soms stoot je per toeval op stukjes tekst die je in een andere context wellicht onachtzaam terzijde zou leggen of zelfs niet zou opmerken: “La Grèce, c’est le mauvais élève de l’Europe. C’est toute sa qualité. Heureusement qu’il y a des mauvaises élèves comme la Grèce qui portent la complexité. Qui portent un refus d’une certaine normalisation germano-française, etc. Allons continuez à être des mauvais élèves et nous resterons de bons amis...”. Nee, geen fragment geplukt uit een artikel naar aanleiding van de recente gebeurtenissen in Griekenland. Wél een citaat van Félix Guattari – Frans psychoanalyticus, sociaal filosoof en kompaan van Gilles Deleuze met wie hij *L’Anti-Oedipe* en *Mille Plateaux* schreef – uit een radio-interview kort voor zijn dood in 1992. Het fragment vormt de laatste regels van een kort boekje van Maurizio Lazzarato, *La Fabrique de l’Homme Endetté. Essai sur la Condition Néolibérale* (Editions Amsterdam, 2011).

Maurizio Lazzarato is een Italiaans, maar in Parijs wonend filosoof en socioloog, die zich bezighoudt met de analyse van de maatschappelijke ontwikkelingen die leidden tot en karakteristiek zijn voor wat hij en zijn kompanen van het collectief *Multitudes* – Yann Moulier Boutang, Carlo Vercellone, Antonella Corsani, Patrick Dieuaide en anderen – het ‘cognitief kapitalisme’ noemen. Een typisch voorbeeld is het boekje – *Intermittents et Précaires* (Editions Amsterdam, 2008) – dat hij samen met Antonella Corsani schreef naar aanleiding van de problemen van werkers in de spektakelsector. Zijn theorieën over immateriële arbeid zijn sterk beïnvloed door het werk van Gilles Deleuze, Felix Guattari en Michel Foucault en liggen in het verlengde van de geschriften van de controversiële Italiaanse filosoof Toni Negri, controversieel omwille

van zijn (vermeende) relatie met de Rode Brigades waarvoor hij een tijd in de gevangenis verdween en recent vooral bekend omwille van *Empire*, een boek dat men nogal eens beschouwt als de bijbel van de Andersglobalisten en de Occupy-beweging.

La Fabrique de l'Homme Endetté poneert de stelling dat men het hedendaagse kapitalisme pas kan begrijpen als men ziet dat niet de tegenstelling 'kapitalist/arbeider', maar wel de relatie 'crediteur/debiteur' de fundamentele maatschappelijke verhouding is. Een stelling die Lazzarato enkele jaren later verder uitwerkte in *Gouverner par la Dette* (Editions Les Prairies Ordinaires, 2014). De interpretatie als zouden de recente crisissen van het kapitalisme een gevolg of symptoom zijn van de ontkoppeling van de 'reële' en de 'virtuele' economie, is niet helemaal naast de kwestie, maar graaft niet diep genoeg. Fundamenteel om de recente crisissen te begrijpen, is de machtsrelatie tussen debiteuren en crediteuren.

“Dans les démocraties qui ont triomphé du communisme, très peu de gens (quelques fonctionnaires du FMI, de l'Europe et de la Banque centrale européenne, ainsi que quelques politiques) décident pour tous selon les intérêts d'une minorité. L'immense majorité des Européens est triplement dépossédée par l'économie de la dette: dépossédée d'un pouvoir politique déjà faible, concédé par la démocratie représentative; dépossédée d'un part grandissante de la richesse que les luttes passés avaient arrachée l'accumulation capitaliste; déposée, surtout, de l'avenir, c'est-à-dire du temps, comme décision, comme choix, comme possible. (...)... avec le chantage à la faillite de la dette souverain, il [= le bloc de pouvoir néolibéral] veut mener jusqu'au bout ce programme dont il fantasme, depuis les années 1970, l'application intégrale: réduire les salaires au minimum, couper les services sociaux pour mettre l'Etat-providence au service des nouveaux 'assistés' (les entreprises et les riches) et tout privatiser.” (pp. 12-13).

In tegenstelling tot het gros van de sociologische theorieën gaat Lazzarato uit van de stelling dat niet de ruil (zij het reëel of symbolisch) maar wel 'krediet' – 'la dette', in het Frans – het paradigma is van het sociale. Kortom, voor Lazzarato is de maatschappij niet gefundeerd op gelijkheid, maar op asymmetrie. Krediet (of financiële schuld) gaat

historisch en theoretisch vooraf aan productie en loonarbeid. Een consequentie, zegt Lazzarato, is dat 'krediet' als economische verhouding niet is los te maken van de vorming van het personage van de 'debiteur' en van zijn moraliteit. Kortom, een schulden-economie vraagt naast arbeid in de klassieke betekenis ook een 'arbeid van het zelf'. Economie en ethiek liggen daarmee in elkaars verlengde. “Le concept contemporain d' 'économie' recouvre à la fois la production économique et la production de subjectivité.”

Vanuit deze optiek wijst de vaststelling dat de Duitsers en bij uitbreiding de rest van Europese Unie de Grieken willen straffen omdat ze zich niet conformeren aan wat men normaal van een 'schuldenaar' verwacht, naar een meer fundamentele karakteristiek van het hedendaags kapitalisme dan – pace De Grauwe – naar het culturele effect van iets taalkundigs, te weten: dat 'Schuld' in het Duits tegelijk en onscheidbaar een economische en morele betekenis heeft.

Griekenland, Europa en De Wereld

Enkele decennia geleden mocht ik mij professioneel een aantal jaren bezighouden met 'actieonderzoek', een wetenschappelijke praktijk die sommigen ook nu nog beschouwen als een veelbelovend middel om wetenschappelijk onderzoek maatschappelijk relevanter te maken door 'interventie' als een intrinsiek onderdeel van het onderzoeksproces te hanteren. Een Franse variant van die praktijk was de zogeheten 'analyse institutionnelle' of 'socioanalyse', een stroming binnen de Franse sociologie die erg nauwe banden had en sterk verweven was met aangrenzende percelen, zoals de institutionele pedagogie (Freinet en volgelingen) en de institutionele psychiatrie (Oury, Guattari en consoorten). In een gedomesticeerde vorm werd deze aanpak later door Alain Touraine in *La voix et le regard* (Editions du Seuil, 1978) gerecupereerd en aangeprezen als de onderzoeksmethode die paste bij zijn 'sociologie de l'action'.

In de oorspronkelijke, wilde versie beoogden de uitgevoerde interventies de bewustwording van wat men, met een duidelijke verwijzing naar de psychoanalytische praktijk, aanduidde als het 'politiek onbewuste van instituties en organisaties'. Het

was een kernidee van deze stroming dat, naast de bewust geconstrueerde ingrepen die het merendeel van de interventies uitmaakten, de maatschappij zelf ook haar ‘natuurlijke analysatoren’ voortbracht. Georges Lapassade, een van de grondleggers van deze praktijk, definieerde een socioanalytische interventie als “une action dans laquelle les analyseurs naturels et construits permettent d’explorer et de travailler la dialectique énergétique des rapports conflictuels entre l’institué et l’instituant, entre l’énergie sociale liée et l’énergie sociale libre”. René Lourau, een andere centrale figuur in deze stroming, formuleerde het zo: “L’analyse institutionnelle généralisée, c’est l’action des analyseurs. Par analyseur, l’analyse institutionnelle entend des phénomènes sociaux (groupes, catégories, événements, structures matérielles, etc.) qui produisent par leur action même (et non par l’application d’une science quelconque) une analyse de la situation. (...) Le savoir produit par les analyseurs est donc forcément contestation de l’ordre existant et du savoir institué...” (pp.13-14). Een paradigmatisch voorbeeld van zo’n ‘natuurlijke analysator’ is de geruchtmakende staking en bezetting van het uurwerkbedrijf Lip, die bijna een jaar (april 1973 – januari 1974) duurde en die het object vormde van Lourau’s *L’Analyseur Lip* (U.G.E., collection 10/18 n°852, 1974).

Ik heb de vorige weken verschillende keren aan deze aanpak gedacht naar aanleiding van de gebeurtenissen in Griekenland. Grote kwestie ook en dus voer voor een kaleidoscopische verzameling van interpretaties – gaande van Paul Krugman via Jeffrey Sachs en Joseph Stiglitz tot Slavoj Zizek – maar ook aanleiding tot ‘zelfanalyses’ van de betrokken actoren, tot discussies over welke statistieken nu een exact beeld geven van de toestand van de Griekse economische en budgettaire situatie – zie onder andere de stelling dat “the Troika’s policy towards Greece is based on a fatal statistical error” van Michael Bernegger in *The Greek Tragedy and its Solution* (Social Europe Occasional Paper, June 2015) – en tot situaties die leiden tot onverwachte revelerende vaststellingen. Zoals de vaststelling dat de eurogroep, de groep van ministers van Financiën van de eurolanden, ‘legaal’ niet bestaat, want in geen verdrag voorkomend, geen notulen bijhoudend en aan niemand verantwoording verschuldigd. Of de vaststelling dat de houding van de Europese Centrale Bank niet deze is die iedereen verwacht

van een instelling die als taak heeft de financiële stabiliteit van de betrokken landen te garanderen. Of de vaststelling dat democratische besluitvorming en technocratische beleidsvoering zo duidelijk diametraal tegenover elkaar staan en dat (met de woorden van Slavoj Zizek in *The New Statesman* van 6 juli 2015) de ontkenning van ‘Brussel’ dat men een ideologisch standpunt inneemt, pure ideologie is. Of de vaststelling dat er tussen de Europese landen belangrijke verschillen bestaan over hoe ze over de Europese Unie en de toekomst ervan denken. Of de veralgemeende bewustwording dat de Europese constructie grondig fout zit. De kwestie ‘Griekenland’ als natuurlijke analysator dus.

Twee van de eerder onverwachte interventies, want niet van de hand van de columns schrijvende ‘usual suspects’ zoals Paul Krugman of Paul De Grauwe, wil ik u niet onthouden.

Een weinig opgemerkte tussenkomst was de lezing van Nobelprijswinnaar Amartya Sen naar aanleiding van de uitreiking van de Charleston-EFG John Maynard Keynes Price, gepubliceerd in *The New Statesman* van 4 juni 2015. In *The Political Economy of Austerity* herleest Sen Keynes’ *The Economic Consequences of Peace* (1919), het boek dat een vernietigend oordeel uitsprak over het Verdrag van Versailles dat na WO I een ‘oorlogsschuld’ oplegde aan Duitsland. Niet enkel Keynes, maar een groot aantal andere economen stelden zich vragen bij de koppigheid waarmee de Europese financiële leiders hun visie verdedigden, noteert Sen: “... very few professionally trained economists were persuaded by the direction in which those in charge of European finances decided to take Europe.” Herinneren aan dit algemene onbegrip bij economen is nodig, voegt hij eraan toe, want vandaag geeft men al te gemakkelijk economen de schuld voor alles wat economisch misloopt. “The European debacle demonstrated, in effect, that you do not need economists to generate a holy mess: the financial sector can generate its own gory calamity with the greatest elegance and ease.”

De fout die de politieke leiders toen maakten en vandaag nog steeds maken, zegt Sen, is dat ze twee totaal verschillende zaken verwarren: de reële nood aan institutionele hervormingen (bijvoorbeeld: verhogen van de pensioenleeftijd) en de ingebeelde nood aan een besparingsbeleid (bijvoorbeeld: verlagen van de

pensioenen). Deze verwarring maakt het uitermate moeilijk om hervormingen te bepleiten zonder tegelijk ook de overheidsuitgaven te beknotten. “An analogy can help to make the point clearer: it is as if a person had asked for an antibiotic for his fever, and been given a mixed tablet with antibiotic and rat poison. You cannot have the antibiotic without also having the rat poison. We were in effect being told that if you want economic reform then you must also have, along with it, economic austerity, although there is absolutely no reason whatsoever why the two must be put together as a chemical compound.” Spijtig genoeg blijkt het uitermate moeilijk om dit duidelijk te maken, zegt Sen, met een duidelijke verwijzing naar de houding van Europa tegenover Griekenland. “I have to confess to humbling failure in making an impact on the policymakers through my efforts on this by addressing the European Commission, the IMF, the Bank for International Settlements, and joint meetings of the World Bank and the OECD, starting in the summer of 2009.”

Een andere opmerkelijke tussenkomst is deze van Barry Eichengreen, professor Economie en Politieke Wetenschappen aan de University of California (Berkeley), specialist in internationale financiële en monetaire systemen en op het einde van de jaren 90 senior policy advisor bij het IMF. Wellicht is de man weinigen onder u bekend. Ten onrechte, want zijn (meestal vrij livvige) boeken zijn prachtige cocktails van grondige economische kennis en uitstekend bedreven (recente) economische geschiedenis.

Neem nu het jongste exemplaar, *Hall of Mirrors. The Great Depression, the Great Recession, and the Uses – and Misuses – of History* (Oxford University Press, 2015). Dit boek brengt een uitermate boeiende en gedetailleerde reconstructie van de gebeurtenissen die leidden tot de crisis van 2008 en spiegelt ze aan een even gedetailleerde reconstructie van de gebeurtenissen die leidden tot de crash van 1929. Het telt pakweg vijfhonderd bladzijden en is aan te bevelen omdat het toont hoe grondige kennis van het verleden tegelijk verheldert en misleidt als men het als richtlijn voor een beleid vandaag gebruikt. Maar in de context van het Griekse drama is een vorig boek van groter belang.

Na een grondige analyse van de ontwikkelingen in de Europese economie sinds de Tweede Wereldoorlog stelt Eichengreen in *The European Economy*

since 1945. Coordinated capitalism and beyond (Princeton University Press, 2007) de vraag of de instituties die Europa erfde ook levensvatbaar zullen blijken in een periode van kwikzilveren markten en intense globale competitie. Het antwoord op die vraag hangt af van hoe men oordeelt over de ‘fit’ tussen instituties enerzijds en economische en technologische vereisten anderzijds, noteert Eichengreen, maar in het geval van Europa lijkt deze ‘fit’ allesbehalve gegarandeerd.

“The structures and institutions inherited from earlier periods and elaborated after World War II were better suited to incremental than to radical innovation and to periods when the challenge for growth was to fine-tune and apply existing technologies rather than to fashion new ones out of whole cloth. They were tailored to a world in which international competition was limited and foreign investment was regulated, not one of seamless integration and intense cross-border competition. The institutions were designed for a handful of countries, not for a Europe of more than two dozen members with diverse political cultures and different visions of the future. They were devised to achieve limited economic goals – the expansion of heavy industry, the liberalization of trade, the deregulation of product markets – not to push through wide-ranging and socially invasive structural reforms. For better or worse, these are the institutions that have been handed down to the present.” (p. 415).

Ook in 2007 publiceerde Barry Eichengreen een paper met als titel: *The Breakup of the Euro Area*, (NBER Working Paper, n°13393). Zal de eurozone op lange termijn al dan niet uiteen vallen, was de vraag, die hij zich net als vele Amerikaanse commentatoren stelde. Na een grondige analyse van de economische, politieke, technische en wettelijke obstakels concludeerde hij dat de kans daartoe zeer klein, zo niet onbestaande was. Dat een land de eurozone binnen dit en tien jaar zal verlaten is erg onwaarschijnlijk, schreef Eichengreen. Dat er zich een totale desintegratie zou voordoen nog onwaarschijnlijker. Als een van de belangrijkste redenen voor deze conclusie wees hij op de onvoorstelbaar grote technische moeilijkheden voor het herintroduceren van een nationale munt – gehoord Guy? – en op het feit dat een uittrede uit de eurozone de economische problemen van geen enkel van de landen substantieel zou verbeteren.

In *Saving Greece, Saving Europe* (<http://www.socialeurope.eu/2015/07/saving-greece-saving-europe>) kwam Eichengreen terug op deze analyse. "... when I concluded that no country would leave the eurozone, I failed to imagine that Germany would force another member out. This, clearly, would be the effect of the politically intolerable and economically perverse conditions tabled by Germany's finance ministry. German Finance Minister Wolfgang Schäuble's idea of a temporary 'time out' from the euro is ludicrous. Given Greece's collapsing economy and growing humanitarian crisis, the government will have no choice, absent an agreement, but to print money to fund basic social services. It is inconceivable that a country in such deep distress could meet the conditions for euro adoption – inflation within 2% of the Eurozone average and a stable exchange rate for two years – between now and the end of the decade. If Grexit occurs, it will not be a holiday; it will be a retirement."

Het risico dat deze mogelijkheid zich toch nog realiseert, is niet denkbeeldig, aldus Eichengreen. Nu het woord Grexit is uitgesproken en zelfs ernstig is voorgesteld als een mogelijke optie, zal het blijven rondspoken bij volgende gelijkaardige discussies. Bovendien bevat het door Europa opgelegde programma geen garantie op beterschap. "Economically, the new program is perverse, because it will plunge Greece deeper into depression. It envisages raising additional taxes, cutting pensions further, and implementing automatic spending cuts if fiscal targets are missed. But it provides no basis for recovery or growth. The Greek economy is already in free-fall, and structural reforms alone will not reverse the downward spiral. (...) Eventually, the agreement will trigger Grexit, either because the creditors withdraw their support after fiscal targets are missed, or because the Greek people rebel. Triggering that exit is transparently Germany's intent."

Griekenland als natuurlijke analysator, inderdaad.

Flamboyant, erratisch Marxist, narcist, seksicoon of nog iets anders?

De aanleiding om het Griekse drama met wat meer dan doorsnee-aandacht te volgen, was de vraag een paar maanden geleden of ik iets kon schrijven over Yanis Varoufakis, de Griekse ex-minister van

Financiën. "Wie is die man eigenlijk? Kan je proberen in een kort stuk zijn denkkader te schetsen en hem theoretisch te situeren?" Nee dus, want geen publicaties van de man op mijn boekenplank of in de stapels artikels die hier in huis rondslingeren. Nu, deze leemte is ondertussen opgevuld. 'Varoufakis' staat ondertussen wél op mijn boekenplank en de harde schijf van mijn notebook huisvest een verzameling artikels, waarvan het merendeel gepubliceerd is in de *Economics and Labour Relations Review*, *Science & Society*, *Erkenntnis* of *Monthly Review*, het tijdschrift dat indertijd werd opgericht door Paul Sweezy – een marxistisch econoom die de ouderen onder ons zich mogelijk nog herinneren als auteur van *Monopoly Capitalism* (1966), samen met Paul Baran.

Van het boekje waarin Varoufakis aan zijn dochter uitlegt wat economie is en waarvan de vertaling nu in de meeste Vlaamse boekhandels ligt, ben ik niet echt wild. Al zitten er echt wel een paar leuke en interessante stukjes in, onder andere over de onvermijdelijke relatie tussen staat en geld of de illusie van een apolitieke munt. Bovendien bevat het ook wel passages die aangeven hoe Varoufakis de problemen in Griekenland en Europa interpreteert. Wie toch op een gemakkelijke manier met de analyses van Varoufakis wil kennismaken – gemakkelijk want te beluisteren of te bekijken tijdens het strijken of vanop de loopband of de hometrainer – kan gebruik maken van een aantal podcasts of video's van lezingen, debatten of interviews, die ergens op het web te vinden zijn. Wat dacht u, bijvoorbeeld, van een discussie van pakweg anderhalf uur met Nobelprijswinnaar Joseph Stiglitz, waarin u Stiglitz instemmend ziet knikken bij de analyse die Varoufakis maakt van de Griekse crisis als een symptoom van een foutieve Europese constructie en op het einde van het gesprek hoort opmerken dat hij nooit met een meer economisch geletterde minister van Financiën sprak. Aan te bevelen is ook de gepubliceerde versie van een keynote op het 23ste Symposium van de Modern Greek Study Association: Yanis Varoufakis, 'Being Greek and an Economist while Greece is Burning! An intimate account of a peculiar tragedy' (*Journal of Modern Greek Studies*, vol.32 (2014) n°1, pp. 1-23), waarin hij zichzelf typeert als door de omstandigheden in de media gepromoot van "a decent, second-rate economist to a top Greek economist" zonder dat hij voor 2010 ook maar één woord over Griekenland had geschreven.

Maar wie echt zicht wil krijgen op de analyse die Varoufakis maakt van de situatie in de wereld, leest beter *The Global Minotaur. America, Europe and the Future and the Global Economy* (Z-books, 2011). Of beter nog het erg lijvige, meer theoretische boek: Yanis Varoufakis, Joseph Halévi, Nicholas J. Theocarakis, *Modern Political Economics. Making sense of the post-2008 world* (Routledge, 2011).

The Global Minotaur vindt zijn oorsprong in een gelijknamig artikel van Joseph Halévi en Yanis Varoufakis, gepubliceerd in 2003 (*Monthly Review*, vol.55 n°3, pp. 57-75). De titel verwijst naar een verhaal uit de Griekse mythologie met als 'hoofdfiguur' een half-mens, half-stier, die zich enkel voedt met mensenvlees. Varoufakis vertelt zijn versie van de mythe in detail in zijn boek. Maar om de betekenis van de mythe in deze context te begrijpen, is het voldoende te weten dat Koning Aegeus van Kreta na een verloren oorlog met Athene elk jaar zeven jongens en zeven ongehuwde meisjes dient te leveren om de Minotaur in leven te houden. "Thus, so the myth has it, a Pax Cretana was established across the known lands and seas on the basis of regular foreign tribute that kept the Minotaur well nourished." (p.24-25) Noteer wel dat 'tribute' in het Engels zowel 'cijns' (of belasting) als 'eerbetoon' betekent.

Varoufakis hanteert het verhaal als een metafoor die de essentie vat van de relatie tussen de VS en de rest van de wereld in de periode van 1970 tot 2008. Het belangrijkste kenmerk van deze periode, schrijft hij, is een uitermate stoutmoedige strategische beslissing van de Amerikaanse beleidsvoerders. "... instead of reducing the twin deficits that had been building up in the late 1960s (the budget deficit of the US Government and the trade deficit of the American economy), America's top policy makers decided to increase both deficits liberally and intentionally. And who would pay for the red ink? Simple: the rest of the world! How? By means of a permanent tsunami of capital that rushed ceaselessly across the two great oceans to finance America's twin deficits." (p.22). Kortom, het dubbele deficit fungeerde in wezen als een grote globale stofzuiger, die het surplus aan goederen en kapitaal in de rest van de wereld opruimde.

Een titel als 'The Global Vacuum Cleaner' zou dus even goed het centrale thema van dit boek hebben

gevat, aldus Varoufakis. "However, at a more symbolic level, it would have failed to connect with the dramatic, almost mythological, aspects of the international design under which we all laboured prior to the ill-fated 2008..." Een constellatie die te onstabiel was om tot in de eeuwigheid te blijven bestaan, maar die tegelijkertijd gedurende decennia rust bracht op wereldvlak. "... based upon a constant flow of tribute from the periphery to the imperial center – tribute that sustained the mutual reinforcement between the US twin deficits and the overall demand for the surplus nations' goods and services." (p.23). Vandaar toch maar *The Global Minotaur* als titel, met het dubbele deficit van de VS als 'beest' en de stroom van goederen en kapitaal als 'cijns' of 'eerbetoon'.

Samengevat: Joseph Halévi en Yanis Varoufakis verdedigen in *The Global Minotaur* de stelling dat de hegemonie van de Verenigde Staten als economisch model, niet gebaseerd is op comparatieve voordelen die voortspruiten uit flexibele arbeidsmarkten of individualistische ondernemingscultuur, maar op een geopolitieke strategie. In het boek beschrijft Varoufakis meer uitgebreid hoe de wereld na WOII een traject volgde dat leidde van een centraal geplande stabiliteit (Bretton Woods) via een bewuste desintegratie in de jaren 1970 (door een terugkeer naar vlottende wisselkoersen) naar een intentionele vermeerdering van onhoudbare onevenwichten in de jaren 1980 (omwille van het bewust laten oplopen van deficits in de VS), en, finaal, naar een spectaculaire privatisering van de geldmarkten in de jaren 1990 ... en daarna naar de crash van 2008. De kern van de oplossing voor de problemen van de wereldeconomie ligt vanuit deze visie in de constructie van een mechanisme dat de surplus-landen verplicht om hun overschotten te recycleren en ze ter beschikking te stellen van of te gebruiken voor economische groei in de deficit-landen: een GSRM ofwel een Global Surplus Recycling Mechanism. Zonder een dergelijk mechanisme zal de ongelijke ontwikkeling tussen landen steeds maar toenemen, luidt de diagnose. Een oplossing die in feite terugrijpt naar de voorstellen van Keynes ten tijde van Bretton Woods, maar die toen door de Amerikanen werden afgewezen.

Hoe een Global Surplus Recycling Mechanism kan bijdragen tot het creëren van een decente economische toekomst illustreert Varoufakis, in de *Monthly*

Review (mei 2011), met het voorbeeld van de Amerikaanse National Football League. Bedenk wel, zegt hij, de NFL is zowat het toppunt van agressieve competitiviteit. "Teams pull no punches to win. The road to the Grand Final is littered with injured bodies and broken egos, but, in the process, a great deal of satisfaction and camaraderie is shared by everyone, winners and losers, both on and off the pitch." Niettemin, de organisatie van de competitie is gebaseerd op een centraal plan en ingebed in een strakke regelgeving. "Teams cannot spend highly differential amounts on salaries and the best new players are *forced* to sign with the weakest teams. (...) The constraints liberate the true spirit of competition, preventing the successful from monopolizing the best players and killing off the interest of most matches." Deze fusie van planning en competitie zorgt voor het minimaliseren van voorspelbaarheid en het maximaliseren van enthousiasme. Iets identieks geldt voor de wereldeconomie. "All we need do is think of a way to organize the game of human life along the NFL's lines, merely substituting the goal of maximizing the audience's excitement with that of minimizing humanity's chances of ending up like a dim, self-defeating virus."

Het stukje dat mij gevraagd werd, is nog altijd niet geschreven. Misschien is het ook niet echt meer nodig. U begrijpt wel waarom. Maar ondertussen is het mij wel duidelijk dat de manier waarop Varoufakis in de media 'gecast' werd toch wel wat te wensen overlaat en ik vraag me af of deze 'casting' niet mee een grote invloed heeft gehad op het verloop van de onderhandelingen. En dan heb ik het niet in eerste instantie over het imago van glamourboy dat hem vooral in de Duitse media werd aangemeten – "kalend, cool en met een mannelijke Yamaha is wat Yanis Varoufakis tot seksicoon maakt" schreef *Die Welt* – of de typering van zijn gedrag als narcistisch of kinderachtig door de onderhandelaars van de tegenpartij. En ook niet over de wellicht te provocatieve toon en agressieve stijl gehanteerd tijdens de onderhandelingen. Uitspraken als "In 1967 Greek democracy was brought down with tanks, in 2015 one used banks" helpen wellicht niet. Al moet gezegd dat de Duitse minister van Financiën zich ook niet onbetuigd liet. Of wat denkt u van de mededeling tijdens een persconferentie dat hij Jack Lewis, US Treasury Secretary, voorstelde om Griekenland onder te brengen in de dollarzone in ruil voor Puerto Rico. Hij dacht dat ik een grap maakte, voegde

Schäuble eraan toe (zie <https://www.youtube.com/watch?v=Lwddl8MRh8EY>).

Maar neem nu het vanaf het begin opgekleeft etiket 'specialist in speltheorie' en de suggestie die het opwekt met betrekking tot het gedrag van Varoufakis tijdens de onderhandelingen. Voorzeker, Varoufakis begon zijn academische carrière met een doctoraat over speltheorie, publiceerde samen met Shaun Hargreaves Heap een gewaardeerde kritische inleiding over dit onderwerp en de meeste van zijn artikels die voorkomen in de door economen meest gebruikte referentielijsten gaan over speltheorie. Begrijpelijk dus dat wie even Google hanteerde om bij zijn aantreden als minister een idee te krijgen over welk vlees men in de kuip had, in eerste instantie op Varoufakis' werk als speltheoreticus stootte. Ik heb het trouwens zelf ervaren. De talrijke artikels in de hierboven vermelde tijdschriften ben ik pas na iets zorgvuldiger zoeken op het spoor gekomen, want omwille van 'heterodox' niet vermeld in de lijstjes op basis waarvan men academische prestaties meet. Speltheoreticus, oké. Maar betekent dit ook dat deze kennis Varoufakis aanzette om tijdens de onderhandelingen te bluffen en te pokersen?

Volgens Varoufakis zelf alleszins niet. Kort na zijn aantreden als minister schreef hij een opiniestuk in de *International New York Times* (16 februari 2015) met als titel: 'No Time for Games in Europe'. Omdat ik als academicus onderzoek verrichte naar speltheorie, menen sommige commentatoren dat ik als minister van Financiën onze zwakke positie sterker wou maken via blufpoker en strategiespelletjes, maar niks is minder waar, aldus Varoufakis. Precies omdat ik kennis heb van speltheorie, weet ik dat dit in de huidige context niet werkt. "The trouble with game theory, as I used to tell my students, is that it takes for granted the players' motives. In poker or blackjack this assumption is unproblematic. But in the current deliberations between our European partners and Greece's new government, the whole point is to forge new motives. To fashion a fresh mind-set that transcends national divides, dissolves the creditor-debtor distinction in favor of a pan-European perspective, and places the common European good above petty politics, dogma that proves toxic if universalized, and an us-versus-them mind-set." Als minister van Financiën van een klein land, met budgettaire problemen,

zonder eigen nationale bank en door vele partners gezien als een probleemschuldenaar, blijft slechts één optie over: strategiespelletjes vermijden en, integendeel, de feiten over de Griekse situatie eerlijk voorstellen, een voorstel voor hernieuwde groei van de Griekse economie op tafel leggen, uitleggen waarom dit plan ook in het belang is van Europa en aangeven welke grenzen we omwille van logica en plicht niet mogen overtreden.

“I am often asked: What if the only way you can secure funding is to cross your red lines and accept measures that you consider to be part of the problem, rather than of its solution? Faithful to the principle that I have no right to bluff, my answer is: The lines that I have presented as red will not be crossed. Otherwise, they would not be truly red, but merely bluff. But what if this brings your people much pain? I am asked. Surely you must be bluffing. The problem with this line of argument is that it presumes, along with game theory, that we live in a tyranny of consequences. That there are no circumstances when we must do what is right not as a strategy but simply because it is...right.” (...) One may think that this retreat from game theory is motivated by some radical-left agenda. Not so. The major influence here is Immanuel Kant, the German philosopher who taught us that the rational and the free escape the empire of expediency by doing what is right.”

Misschien denkt u: ‘so what?’ Waarom geloven dat een opiniestuk geschreven tijdens de onderhandelingen niet een onderdeel is van het pokerspel? Waarom moet de andere partij geloven dat de speltheoreticus hier geen magistraal staaltje van dubbele bluf ten beste geeft? Wel, had men zich iets meer verdiept in de inhoud van zijn academisch werk dan te focussen op zijn flamboyante optreden, dan was het misschien duidelijker geweest dat deze redenering spoort met zijn kritische houding ten overstaan van wat speltheorie vermag. Als de doelstellingen van de partijen op voorhand gegeven zijn en men kan de uitkomst van het spel theoretisch voorspellen, waarom dan nog onderhandelen, vraagt Varoufakis zich luidop af in een van zijn artikels. Speltheorie is voor Varoufakis enkel zinvol indien gevat in een evolutionair kader, waarin de onderhandelaars hun doelstellingen kunnen aanpassen en wijzigen. Wie een voorbeeld wil van hoe hij dit technisch uitwerkt, suggereer ik, onder

meer, de lektuur van: Y. Varoufakis, ‘Bargaining and Strikes. Towards an evolutionary framework’, in: *Labour Economics*, vol.3 (1996) pp. 385-396.

Iets gelijkaardigs geldt voor de etiketten ‘extreem-links’ en ‘marxistisch’. Pleiten voor een radicale ‘regime change’, artikels met als titel ‘How I became an erratic Marxist?’ (gepubliceerd in *The Guardian* op 18 februari 2015, maar gebaseerd op een speech tijdens het 6th Subversive Festival in Zagreb met als thema ‘The Utopia of Democracy’, waar hij het podium deelt met Susan George en Franco Berardi Bifo – voor wie wil te bekijken via YouTube; net als een item waarin Alexis Tsipras discussieert met Slavoj Žižek). Maar betekent dit nu ook dat de Griekse onderhandelaars met radicale voorstellen naar de onderhandelingstafel trokken? Waren de voorstellen zo ‘extreem-links’?

Om een idee te krijgen hoe de betrokken zelf over het marxisme van Varoufakis denken, kunt u best even surfen naar de World Socialist Website of naar anarkismo.net. ‘Anti-marxistisch’: zo oordeelt men over Varoufakis’ analyses. Michael Roberts, een marxist die als econoom in de Londense City werkt, blogt: ‘Yanis Varoufakis: More Erratic than Marxist’ en het is opvallend hoe naarstig dit stuk binnen marxistische kringen via retweets de wereld is rondgegaan – in een recent nummer van het Vlaams Marxistisch Tijdschrift vindt u er trouwens een vertaling van. Conclusie: Varoufakis Marxist? Toch met een korreltje zout te nemen. Erger zelfs, al hangt deze appreciatie af van hoe u het bekijkt. In een interview met het tijdschrift *Jacobin* twijfelt de marxistische econoom Costas Lapavistas, die tot voor zijn verkiezing als lid van het Griekse parlement verbonden was aan de School of Oriental and African Studies van de University of London, of men Varoufakis wel als iemand van Links kan omschrijven. Heterodox econoom en links van het centrum dat wel, maar zeker geen man van Revolutionair Links. “... when you look at his trajectory, you have to recognize that he was also an adviser to the government of George Papandreou, which was the first government that introduced bailout policies in Greece, and he remained associated with them for a significant length of time. So in that sense, I don’t think you can call him a man of the Left in any systematic way.” (Sebastian Budgen, Costas Lapavistas, ‘Greece: Phase Two’, in: *Jacobin*, 12.3.2015)

Natuurlijk, de voorstellen waarmee de Griekse regering de Europese overviel, kunnen desondanks best 'extreem-links' of 'radicaal' geweest zijn. En vanuit een neoliberal perspectief of vanuit het perspectief dat de Europese ministers van Financiën vandaag aanhouden – Dijsselbloem en Schäuble op kop – kan dat best als dusdanig gepercipieerd zijn. Maar neem een keer de moeite om *A Modest Proposal for Resolving the Eurozone Crisis* door te lezen, een hervormingsvoorstel uitgewerkt door Stuart Holland en Yanis Varoufakis, waarvan een eerste versie circuleert sinds einde 2011, dat na herwerking samen met James K. Galbraith gepubliceerd is als een klein boekje en waarmee Varoufakis kennelijk op tal van plaatsen heeft rondgeleurd. Hij is er op 1 maart 2013 zelfs mee op de koffie geweest bij de secretaris-generaal van de OESO. Of lees de voorstellen die Varoufakis als minister van Financiën aan de eurogroep voorlegde. U zal daar weinig echt revolutionairs in vinden. Redelijk onversneden Keynesianisme wellicht, met een post-Keynesiaans aroma misschien, meer niet.

Trouwens, het grootste verwijt dat men vanuit de linkervleugel van Syriza vandaag toestuurt aan de onderhandelingsstrategie van Tsipras en Varoufakis is dat ze te 'Europees' dachten, dat hun aanpak voortkwam uit een religieus geloof in de ideologie van 'links Europeanisme'. "... until the very end, those people believed that they could get something from the troika, they thought that between 'partners' they would find some sort of compromise, that they shared some core values like respect for the democratic mandate, or the possibility of a rational discussion based on economic arguments", zegt Stathis Kouvelakis, docent politieke theorie aan het Londense King's College en lid van het centrale comité van Syriza, in een recent interview (S. Budgen & S. Kouvelakis, *Greece: The Struggle Continues*, in: *Jacobin*, 14.7.2015)

Vandaag (30 juli 2015) lees ik in de krant dat Varoufakis zich voor gerechtelijke instanties zal moeten verantwoorden omdat hij recent verklaarde dat hij met een kleine groep medewerkers een eventuele invoering van een 'andere' munt voorbereidde. Vreemd, denk ik dan. Mij lijkt het eerder onverantwoord politieke gedrag mocht iemand die een Grexit als beste, zoniet enige mogelijke optie krijgt aangeboden – en da's toch wat Schäuble deed – niet beginnen nadenken over en voorbereidingen treffen voor hoe het dan verder moet.

En als toemaatje nog eentje van Slavoj Zizek ...

Een jonge Griek vraagt in het Australische consulaat in Athene naar een visum en een toelating om in Australië te werken. "Waarom wil je Griekenland verlaten?", vraagt de consul. "Twee redenen," antwoordt de Griek. "Ten eerste, ik ben bevreesd dat Griekenland de Europese Unie zal verlaten. Dat zal enkel leiden tot nieuwe armoede en het land in chaos storten." "Maar," onderbreekt de consul hem, "dat is pure nonsens: Griekenland zal binnen de Europese Unie blijven en toegeven aan de eisen gesteld door de Europese ministers van Financiën." "Wel," antwoordt de Griek kalm, "dat is mijn tweede reden."

"Are then both choices worse, to paraphrase Stalin?" vraagt Zizek (*The New Statesman*, 6 juli 2015).

Grote kwesties, nietwaar?

Walter Van Trier